

mental infection, suggestion and succession can be observed are given and they also reveal the potential of object-object relationships.

Key words: *polylogue, polylogic communication, communicative influence, communicative mechanism, culture of communication, mass media manipulations.*

УДК 130.122:123.1

В. С. Дудченко
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка

ДУХОВНІ ВИМІРИ СВОБОДИ

У статті розглядається проблема людської свободи загалом і духовної свободи зокрема, де традиційним є розуміння свободи від відсутності будь-якого примусу. Показано, що розуміння свободи залежить від міри внутрішньої культури людей, від міри духовності соціуму. Актуалізовано проблеми пов'язані з духовною свободою, в даному річизці вона означена свободою від «ЕГО», свободою духовного від матеріального, свободою від самозвеличення.

Ключові слова: *свобода, духовність людини, гуманність, духовна свобода, духовні ідеали.*

Свобода – це одвічне прагнення людства бути вільним, але донині це недосяжна мрія для більшості. Лише окремі індивіди, які досягли високої духовності, знаходять шляхи до свободи.

Слово «свобода» вміщує в собі дуже глибокий зміст. Базовим, традиційним є розуміння свободи як відсутності примусу. І дійсно, важко не погодитись з Т. Дроздовою в тому, що «проблема свободи належить до найскладніших фундаментальних проблем філософії» [5, 337]. В реальному житті ми залежні від усього, що нас оточує. Все це суттєво впливає на особисту свободу. З'являється рабська залежність від речей та їх еквіваленту – грошей. Ця залежність обернено-пропорційна ступеню духовності людини.

Багатогранність поняття духовної свободи детально проаналізували Будда, Конфуцій, Ісус Христос, Сократ, Кант, Джон Стюарт Міль, Махатма Ганді, Ісая Берлін. Ідеали духовної свободи є фундаментальною складовою усіх світових релігій (буддизму, християнства, ісламу), проходять червоною ниткою через найдавніші філософські вчення (золоте правило етики Конфуція), в даосизмі принцип невтручання (у-вей), повага до всього живого в буддизмі, «категоричний імператив» Канта. Згадані мислителі вважали, якщо людина не може бути цілком відокремленою від суспільства, то вільним можна вважати лише той стан людини, який не шкодить іншим людям і не зазіхає на їх

свободу. У протилежному випадку з'являється залежність від негативної реакції оточення на власні дії.

Інші філософські міркування, які суперечать цьому твердженню – лише спроби виправдати свою бездуховність.

Розуміння свободи, звичайно, залежить від міри внутрішньої культури людей, від міри їхньої духовності. Так, егоцентрик, думаючи про свободу, має на увазі свободу вседозволеності, безкарності. Духовна ж свобода – це щось інше.

Ми поставили на меті актуалізувати проблеми пов'язані з духовною свободою, в даному річизі нам видається, що духовна свобода є свободою від «ЕГО», свободою духовного від матеріального, свободою від самозвеличення, свободою від міру, який «ловив» Г. Сковороду.

Якщо розглянути означену проблематику в історичному аспекті, то бачимо, що в добу античності назвати людину вільною просто означало описати її юридичні права та обов'язки і протиставити їх правам та обов'язкам раба. На відміну від раба, вільна людина мала право (entitled) брати участь у політичному житті свого міста і впливати на роботу його законодавчих інституцій. Великою мірою правда, що ідея свободи як правоздатності (entitlement) в ухваленні політичних рішень була не єдиною концепцією свободи, поширеною серед греків. Стоїки протиставили свободі гетерономний стан людини, чий вибір суперечить універсальному раціональному порядку, а отже, аморальний; для стоїків, як і для Руссо, що оживив таке розуміння свободи, свобода – не що інше, як покора законам, які визначає собі людина. А в Платона ми бачимо дуже позитивну, суто особисту (intra-personal) концепцію свободи. В сучасній ліберальній традиції репрезентовані і розуміння свободи як права мати голос в ухваленні політичних рішень, і розуміння свободи як раціонального вибору відповідно до норм, що їх визначає сама людина і що узгоджуються з природним моральним порядком; проте жодне з цих розумінь не є характерною рисою цієї традиції. Скажімо, для представників ліберальної традиції XVII століття вимагати, щоб люди були вільні, означало вимагати, щоб їхнє внутрішнє життя, спонтанні асоціації і продуктивні зусилля були захищені від зазіхань церкви і держави. Досить ясно, що ця ліберальна концепція свободи як невтручання в захищену сферу життя відрізняється від обох концепцій свободи, поширених серед еллінів, бо суспільство вільних людей в обох властивих еллінам розуміннях було б сумісним із відсутністю типових ліберальних імунітетів. Сучасну концепцію свободи як незалежності або автономії, коли вільну людину характеризують як таку, що керує собою, і більше нею ніхто не керує, теж варто відрізнити від усіх поглядів на свободу, які ми поки що розглядали. Адже людина, автономна у цьому сучасному розумінні, зародки якого формувались у творах Канта, Гумбольдта, Токвіля і Мілля, має імунітети, яких бракувало грецьким громадянам, і має спроможність раціонального самовизначення, якого вільні елліни не потребували. В такому

контексті навіть Сократ міг заявляти, ніби він – вільна людина, дарма що ув'язнений, бо ніколи не міняв свого статусу на статус раба.

Наявність голосу в справах спільноти, серед якої живе людина, може допомогти їй досягти статусу автономного діяча. Загальним наслідком демократичного режиму може бути те, що він перешкоджатиме зусиллям діяча досягти такого статусу. Це твердження тільки означає, що ліберальні автори XVII століття не були непослідовними, обстоюючи ліберальні свободи думки.

Так, Спіноза роздумуючи над вказаною проблематикою, висловив власне розуміння свободи: «Рабство речі полягає в тому, що вона підкоряється зовнішнім причинам, навпаки, свобода – в тому, що вона не підкорена ними, але вільна» [9, 165].

Слушні думки про духовну свободу знаходимо в Н. Бердяєва. Він зазначав, що «свободу не можна ні з чого вивести, в ній лише можна перебувати».

Гегель, читаючи «Лекції по філософії релігії», показує розвиток Абсолютного Духу, Абсолютної Ідеї крізь призму свободи та необхідності. У третьому розділі лекцій «Натуральна релігія на стадії переходу до релігії свободи» наголошує: «Боротьба пізнається як визначення самої субстанції. Негативне закладене в самому дусі і в порівнянні з його аффірмативністю; отже, це порівняння є присутнім в почутті, складає страждання, смерть. Боротьба, яка сама себе припиняє, є устремління духу прорватись до самого себе, до свободи» [2, 8].

Дійсно, для кожної людини, яким би не був її світогляд, свобода належить до числа вищих духовних ідеалів. Відповідно до світовідчуття кожного з нас, свобода – це те, що належить нам від народження: ніхто не має права відібрати свободу в людини проти її волі. Нам імпонують думки Д. Гудінга та Дж. Леннокса, стосовно цілісного світогляду на питання духовної свободи: «Навіть спроба відняти чийось свободу – злочин проти високого звання Людини» [3, 210]. Соціокультурна висота людини, людяність вимірюються категоріями духовної свободи.

Н. Нойгауз вважає, що свобода – це прояв того, чи ми є духовними істотами. Справжня людина не просто народжується, а «стає» людиною. Людина є незапрограмованою істотою, яка крок за кроком себе конкретизує – на основі конкретних обставин, її біологічних задатків та часових і суспільних умов. І «від її доброї волі, участі та енергії залежить, що людина зробить з цих умов та належних їй шансів життя» [10, 2]. Дійсно, духовно сформована особа здатна нести відповідальність за стан особистого і суспільного рівня свободи.

Англійський філософ XX ст. Ісая Берлін виділяє дві основні концепції свободи – негативну та позитивну, бо його позиція, що обстоює пріоритет свободи, спирається на доктрину плюралізму цінностей, якої він завжди дотримувався. Проте не всі дослідники поділяють означену точку зору. Ми

вважаємо за доречне говорити про три концепції, оскільки поняття «позитивної свободи» вживається у двох радикально відмінних і несумісних значеннях.

Щодо негативної концепції свободи, то І. Берлін так визначає її зміст і говорить, що фундаментальне розуміння свободи – це свобода від ланцюгів, від ув'язнення, від поневолення іншими. Все решта – розширення цього сенсу, якщо не метафора. Той, хто хоче бути вільним, прагне усунути перешкоди; боротися за особисту свободу означає прагнути покласти край втручанням, експлуатації, поневоленню з боку людей, чії цілі відрізняються від твоїх. У такому річищі свободу доречно пов'язувати із відсутністю будь-якого домінування чи залякування.

Якщо торкнутись позитивної концепції свободи в тоталітарній версії, то варто зауважити, що противники свободи майже ніколи не зважувались відверто проголосити свою ворожість, а тому вдавалися до підміни змісту поняття «свобода». Різноманітні диктатори, політичні вожді оголошували свободу в традиційному розумінні негативною свободою. Вона й справді негативна, – не в тому сенсі, що вона недолуга, а в тому значенні, що вона є «волею від». Якщо ідея позитивної свободи ґрунтується на необхідності «волі до». «Воля до» необхідна людині для осмислення її життя. Людське життя, самою своєю природою, мусить бути присвячене чомусь – будь-якій героїчній справі, чи буденному призначенню. Бо жити – означає прагнути чогось, прямувати до якоїсь мети. Проте «воля до» не є свободою і не може бути їй заміником. Людина повинна мати свободу «волю від», щоб обирати мету життя, щоб реалізовувати власну, а не детерміновану ззовні «волю до». В реальному житті концепція «позитивної свободи» слугувала для того, щоб надати привабливості ситуації, коли відсутня «негативна» свобода. Адже справжня свобода – це позитивна свобода, наявність великої мети, якій людина може присвятити своє життя.

Доцільно наголосити, що досить часто лібералізм звинувачують у чисто зовнішньому та матеріалістичному ставленні до земного та плинного. Адже життя людини складається не лише з їжі та напоїв. Існують більш високі та важливі потреби, ніж харчування та вода, житло та одяг. Навіть найбільші земні багатства не можуть дати людині щастя: вони не зачіпають її внутрішнього «я», залишаючи душу незадоволеною та порожньою. Найсерйозніша помилка лібералізму полягала в тому, що він нічого не міг запропонувати більш глибоким та шляхетним прагненням людини.

Але критики, що висловлюються в такому ключі, лише демонструють своє хибне та матеріалістичне розуміння цих вищих та шляхетних потреб. Наявними засобами соціальної політики можна зробити людей багатими або бідними, але не можна зробити їх щасливими або задовольнити їх глибинні прагнення до духовної свободи. І ніякі зовнішні засоби не приносять тут успіху. Єдине, що може зробити соціальна політика, це знищити зовнішні причини болю та страждання. Вона може розвивати систему, яка дає їжу голодним, одяг – неодягненим та житло – бездомним. Щастя та задоволення залежать не

від їжі, одягу та житла, а, крім усього іншого, від того, що людина плекає всередині себе. Саме духовне в людині не може бути задіяне лише зовнішнім регулюванням, внутрішні, духовні багатства можуть прийти до людини як ззовні, так і з глибини її власного серця.

Стосовно позитивної концепції свободи в ліволіберальній версії, то доцільно наголосити, що поняття позитивної свободи вживається і в іншому значенні, яке не заперечує негативної свободи, а доповнює її, разом з тим застерігаючи проти крайнощів її абсолютизації. Вказану концепцію розробляли з II половини XIX ст. теоретики «нового лібералізму» Т. Х. Грін та Б. Бозанкет. Цієї концепції дотримується Дж. Сорос, який розглядає свободу як наявність альтернатив, свободу як функцію людської здатності змінити своє становище. Застосовуючи математичне моделювання, позитивну свободу, можна визначити у вигляді рівняння: позитивна свобода = негативна свобода + умови для її реалізації. В політичній практиці це передбачає компроміс між негативною свободою та рівністю. За умов радикальної нерівності більшість людей мають набагато менше можливостей, ніж еліта, вони позбавлені тієї позитивної свободи, яку могли б мати за умов більшої рівності. Разом з тим цілковита рівність можлива лише як тотальне зрівнювання, нівеляція відмінностей між індивідами, жорстка регламентація їх життєдіяльності, а отже – відсутність усякої свободи та прояви тоталітаризму в різних модифікаціях.

Тому політикам, науковцям, пересічним громадянам варто усвідомити, що втрата духовних цінностей, втрата свободи і втрата незалежності своєї держави – це тотожні поняття. Ми цілком погоджуємось з тезою, що: «втрата свободи або рабство – це плата за нестачу духовності» [8, 1].

Ми побачили, що поняття свободи дуже неоднозначне і вимагає подальшої концептуалізації. Стосовно духовної свободи, то нам імпонує її інтерпретація І. Осіповим, який, на відміну від І. Берліна, з його «двома концепціями свободи», пропонує три смисли свободи. Він звертає увагу на три різні аспекти цього поняття і перший з них називається метафізичним розумінням свободи. Тут йдеться про прості речі, вірніше, про просту річ – про свободу волі людини як образу Божого, про свободу, що характеризується наявністю в людині здатності вибору, внутрішнього вибору, між добром і злом. Мова тут йде не про те, правильно або неправильно вона вибирає, помиляється чи ні, про фундаментальні властивості людської природи – про свободу волі. Наголошує: «Ця свобода, з християнської точки зору, є тією властивістю особи, втрата якої призводить до повної деградації особи» [7, 1]. За християнським віровченням, над цією свободою ніхто не владний – ні люди, ні суспільство, ні демони, ні сам Бог. Отже, перше розуміння свободи – це метафізична свобода, свобода волі.

В соціокультурному аспекті є друге розуміння свободи. Воно пов'язане з можливістю реалізації особи в умовах її життя в суспільстві, в соціальних умовах, у навколишньому світі культури. Тут вже йдеться про свободу дій

людини, цю свободу можна назвати зовнішньою свободою. Якщо ми торкнемося більш вузького спектру, а саме соціальної сторони життя людини, то можна говорити про права людини або – свободу людини. Але ця зовнішня свобода не вичерпується тільки правами. Зовнішня свобода ширша: вона проявляється в людини по ставленню до речей, до природи, до самої себе. Отже, зовнішня свобода достатньо широке поняття, але в ній найбільш актуальним питанням сучасності є саме питання про права або свободи людини.

Ось ці два види свободи, загалом, усім зрозумілі: всі про них знають, всі про них говорять і пишуть. Християнство вказує на третій вид свободи, з аксіологічної точки зору – найважливіший. Мова йде про духовну свободу. Ось ця третя категорія – духовна свобода – означає ні що інше, як владу людини над своїми пристрастями, або – панування розуму над серцем; над всіма матеріальними і скороминущими цінностями. Це не просто панування розуму, а опанування розумом пристрастей: гордості, хтивості, егоцентризму, зверхності та інших.

Як людина долучається до духовної свободи? Вона здобувається правильним життям і це правильне життя залучає людину до Бога, робить його співзвучним Богові, співучасником Бога в коеволюції духовного та матеріального світу. Ці три категорії свободи дозволяють нам говорити про те, що є метою людини і ким являється сама людина. Свобода волі є природженою властивістю. Свободи зовнішні хоча і є дуже бажаними, але, оскільки вони завжди умовні і відносні, не можуть бути метою самі по собі. Звичайно, вищою метою для людини є свобода духовна, бо тільки вона дійсно дає людині змогу правильної поведінки, вчить правильному життю і вибудовує соціокультурні та духовні координати.

Духовна свобода реалізовується практичним здійсненням своїх релігійних переконань і нічим не відрізняється від найважливіших соціальних свобод або прав людини, яким на сучасному світі надається виняткове значення. Моральна і духовна деградація, яка є зараз фактом життя сучасних цивілізованих держав Європи та Америки – прямо свідчить про те, що однією з найголовніших причин цієї деморалізації є якраз фактично необмежена свобода людини і зростання рівня бездуховності суспільства.

Це викликає занепокоєння і найбільше турбує, бо колосальним негативом, з яким ми увійшли до третього тисячоліття, є пануюче в розумах сучасних людей ототожнення духовної свободи людини з її політичними правами і свободами. Це помилкове розуміння свободи стало таким, що трактується єдиним розумінням свободи. Під свободою розуміють тільки ці межі політичної самореалізації людини. І це, на жаль, стало основним розумінням свободи. Тому ми бачимо масу негативних явищ, пов'язаних з тим, що ця зовнішня свобода розглядається як первинна і необхідна умова належного життя людини.

Усі умови соціального існування людини, включаючи, в першу чергу, політичні права і свободи, ніколи не можуть розглядатися як самоціль: вони тільки засіб духовного зростання людства і ніколи не повинні розглядатись як мета.

Абсолютна духовна свобода – це властивість Бога. Спіноза також вважає за необхідне формування духовної свободи суспільства та особистості через синергію з Творцем. Він зазначає: «Свободу я визначаю таким чином: вона є надійним існуванням, котре наш розум одержує завдяки безпосередньому єднанню з Богом, з тим, щоб викликати в собі ідеї, а поза собою дії, які узгоджуються з його природою, причому його дії не повинні бути підкореними ніякими зовнішніми причинами»[9, 8].

Для пересічної людини духовна свобода повинна бути наповнена любов'ю, гуманізмом, совістю. Бо, де немає любові, поваги, самообмеження, там панування пристрастей. Де немає любові – тобто, де немає самовіддачі, де немає перемоги над егоїзмом, там, ми знаходимо культ пристрастей.

І тоді духовною свобода починає програвати, втрачає позиції – там, де немає боротьби з пристрастями (зі своїм егоїзмом), там неминуче панування пристрастей перетворює людину на чудовисько. А пристрасті завжди божевільні, неконтрольовані, вони руйнують людину, калічать її психіку, гублять особистість, приносять страждання духовні і тілесні і, кінець кінцем, смерть. Тільки там, де любов, – а любов можлива тільки там, де чистота серця, бо любов народжується поступово, в міру очищення людини від пристрастей – там, де любов, там свобода стає духовною свободою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Берлін І. Чотири есе про свободу / І. Берлін. – К. : Основи, 1994. – 216 с.
2. Гегель Философия религии / Гегель, соч. в 2 т. сост., общ. ред. А. В. Гулыги. Пер. с нем. П.П. Гайденко и др. – М. : Мысль, 1977. – Т. 1: Философия религии. – 573 с.
3. Гудінг Д. Цінність людського життя / Д. Гудінг, Дж. Леннокс. Людина та її світогляд. перекл. з рос. зі звіркою з англ. оригіналом під заг. ред. М. А. Жукалюка. – К. : УБТ, 2007. – Т. 1: Для чого ми живемо, і яке наше місце у світі. – С. 195–224.
4. Гудінг Д. Істина і реальність / Д. Гудінг, Дж. Леннокс. // Людина та її світогляд перекл. з рос. зі звіркою з англ. оригіналом під заг. ред. М. А. Жукалюка. – К. : УБТ, 2006. – Т. 2: У пошуках істини і реальності. – С. 5–29.
5. Дроздова Т. О. Своєрідність Шевченкового розуміння свободи / Т. О. Дроздова / Актуальні проблеми духовності: Збірка наукових праць. – Кривий Ріг, Видавничий дім, 2006. – Вип. 7. – С. 337–339.

6. Дудченко В. С. Ненасилля як духовний фактор соціокультурного розвитку людства: соціально-філософський аналіз: монографія / В. С. Дудченко. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2010. – 160 с.

7. О свободе [Електронний ресурс] / И. А. Осипов. – Режим доступа: <http://blog.i.ua/user/1047696/613148/>

8. Перший крок до рабства – втрата духовності [Електронний ресурс]. – Режим доступа:

<http://narodna.pravda.com.ua/life/46c6cef7ae4e2/>

9. Спиноза Б/ / Б. Спиноза. соч. в 2 т. – М. : Политическая литература, 1957. – Т.1.: Избранные произведения. – 630 с.

10. Цінності Християнської Демократії [Електронний ресурс] / Норберт Нойгауз. – Режим доступа:

http://sd.net.ua/2010/02/19/neuhaus_svoboda.html.

11. Юркевич П. Д. Мир с ближним, как условие христианского общежития / П. Д. Юркевич // Философская и социологическая мысль. – 1992. – № 9. – С. 94–100.

РЕЗЮМЕ

В. С. Дудченко. Духовные измерения свободы.

В статье рассматривается проблема человеческой свободы в целом и духовной свободы в частности, где традиционным является понимание свободы от любого принуждения. Показано, что понимание свободы зависит от меры внутренней культуры людей, от меры духовности социума. Актуализированы проблемы связанные с духовной свободой, в данном русле она отмечена свободой от «ЭГО», свободой духовного от материального, свободой от самовозвеличивания.

Ключевые слова: свобода, духовность человека, гуманность, духовная свобода, духовные идеалы.

SUMMARY

V. S. Dudchenko Spiritual Dimensions of Freedom.

The author examines the problem of human freedom in general and religious freedom in particular, where a traditional understanding of freedom from any coercion. It is shown that an understanding of freedom depends on the measure of the internal culture of the people on measures of spirituality of the society. Mainstreamed issues related to spiritual freedom, in this vein, it is awarded the freedom of "EGO", the freedom of the spiritual from the material, free from self-aggrandizement.

Key words: freedom, human spirituality, humanity, spiritual freedom and spiritual ideals.